د.شاهۆ غەفوور

ماموستای زانکۆ و پسپۆری یاسای دەستووری:

پێویستە پێداگری بکەین لەسەر جێبەجێکردنی ماددەی ٦٥ی دەستوور، بۆ ئەوەی ئەنجومەنی فیدراڵی لە عێراق دابمەزرێت

د.شاهۆ غەفوور، پسپۆڕ و تایبەتمەند لە یاسای دەستووری و مامۆستا لە زانکۆی سەڵاحەدین، لە گفتوگۆی ئەمجارەدا بە ناونیشانی (دادگای فیدراڵیی عێراق . گفتوگۆ و هەڵوێست) لە ڕوانگەی یاسای دەستوورییەوە، زۆر ڕاشکاوانە بیروبۆچوونەکانی بەرانبەر بە بڕیارەکانی دادگای فیدراڵی خستە ڕوو.

خۆشحاڵم ئەمڕۆ لەگەڵ کۆمەڵێك لە پسپۆڕ و شارەزای بواری دەستوور و یاسا لەسەر پرسێکی هەستیار و گرنگ گفتوگۆ دەکەین کە ئەویش « دادگای باڵای فیدراڵیی عێراق و بڕیارەکانیەتی بەرامبەر هەرێمی کوردستان». ئەو بڕیارانەی ئەم دواییانەی دادگای باڵای فیدراڵیی عێراق بەرامبەر بە هەرێمی کوردستان لادانە لەو ڕێچکە دەستوورییەی کە بۆی دانراوە، لەناو زانستی یاسادا دادگای دەستووری سیفەتێکی هەیە پێی دەڵێن « یاسادانەری نەرێنی- المشرع السلبي». بەڵام لەم بڕیارانەی کە بەرامبەر بە هەرێمی کوردستان داویەتی دادگای باڵای فیدرالی بۆتە «یاسادانەری ئەرێنی- المشرع الایجابی». بە تایبەت لە هەموارکردن و هەڵوەشاندنەوەی چەند بڕگە و ماددەیەکی یاسای هەڵبژاردنی پەرلەمانی کوردستان ژمارە (١) ساڵی ١٩٩٢ی هەموارکراو، کە پێشێلکردنی بنەمای لێکجیاکردنەوەی ئاسۆیی و ستوونی دەسەڵاتەکانە و پێشێلکردنی تایبەتکاری دەستووری و یاسایی دادگاکەیە و لادانە لەو ڕێچکە دەستوورییەی کە پێویستە کاری لەسەر بکات.

ئێمە دەبێت وەڵامی ئەو پرسیارەش بدەینەوە « ئایا لە واقیعدا هەڵوێستی یەکگرتووی هەرێمی کوردستان توانیویەتی نادەستووریبوونی دادگای باڵای فیدرالی بسەلمێنێت؟ ئەگەر لە لایەن کوردەوە لە بنەڕەتەوە ئەم دادگایە بەنادەستووری دانراوە پێویست بوو هەر لە سەرەتاوە هەڵوێستی لەبەرامبەر پێکهێنانی هەبووایە و بەشداری تیادا نەکردایە و لە قۆناغە جیاوازەکاندا نوێنەری لەناو ئەو دادگایە دانەنایە. لە ئێستادا ڕاستە یەکێك لەو دوو دادوەرەی کە نوێنەرایەتیی هەرێمی لە ناو دادگاکە دەکات ئەندامێتی کێشاوەتەوە، بەڵام نوێنەرەکەی دیکەی هەرێم بەردەوامە لەسەر کارەکەی.

لایەنێکی دیکە کە گرنگە هەڵوەستەی لەسەر بکەین ئەوەیە، ئەم دادگایە، وەك بەڕێزان ئاماژەیان پێکرد، بە یاسایەك دامەزراوە کە فەرمانی ژمارە (٣٠) ساڵی ٢٠٠٥، یاسای دادگای باڵای فیدرالی، کە فەرمانی ئەنجوومەنی وەزیرانی عێراقە پێش پەسەندکردنی دستوری ساڵی ٢٠٠٥، ئەمەش پاڵپشت بووە بە بەشی دووەم لە پاشکۆی یاسای بەڕێوەبردنی دەوڵەتی عێراق بۆ قۆناغی گواستنەوە لە ساڵی ٢٠٠٤، کە دەسەڵاتی داوە بە ئەنجوومەنی وەزیران فەرمانگەلێك دەربکات هێزی یاسایان هەبێت، هەروەك بەپێی مادده (١٠) بڕگەی پێنجەم لە یاسای ژمارە (١) ی ساڵی ٢٠٠٥ی سەرۆکایەتیی هەرێمی کوردستان. بەڕێز سەرۆکی هەرێمی کوردستان ئەو دەسەڵاتەی هەیە کە لە هەندێك دۆخدا هەندێك فەرمان دەربکات هێزی یاسای هەبێت.

بە شێوەیەکی گشتی پێشتر کورد بەم یاسایە ڕازی بووە، و و قبوڵیان کردووە، کە دەسەڵات بەو دادگایە بدرێت و بڕیاری یەکلاکەرەوە لەسەر تەفسیرکردنی دەستوور بدات و بڕیار لەسەر ئەوە بدات کام یاسا دەستوورییە و کام یاساش پێچەوانەی دەستوورە. لەدوای ساڵی ٢٠٠٥ وە هەتا ئێستا ئەنجامی پرۆسەکانی هەڵبژاردنی ئەنجومەنی نوێنەران لە عێراق بە فلتەری ئەو دادگایەدا ڕۆیشتوون و ئەو پەسەندی کردوون و، دامەزراندنی پۆستە باڵاکانیش بەرئەنجامی ئەم پەسەندکردنە بوونە.

پێشتر دادگای باڵای فیدراڵی ناکۆکی و کێشەی قوڵی لەگەڵ ئەنجومەنی باڵای دادوەری عێراق بۆ دروست بووە سەبارەت بە چۆنیەتیی کاندیدکردنی ئەندامانی دادگاکە. لەم ڕوانگەیەوە بە پێی بڕیاری (١٩/ اتحادية/٢٠١٧) لە ڕێکەوتی ٢٠١٧/٤/١١، بڕگە (٣) لە ماددەی (٣) لە یاسای ئەنجومەنی باڵای دادوەری ژمارە (٤٥)ی ساڵی ٢٠١٧، بە نادەستووری دانا کە دەسەڵاتی دابوو بەم ئەنجومەنە ئەندامانی دادگای باڵای فیدراڵی کاندید بکات. هەر لەبەر ئەم هۆکارە بەپێی بڕیاری ٣٨\اتحادیە\٢٠١٩، ماددەی (٣) لە یاساکەی خۆی، فەرمانی ژمارە (٣٠) ساڵی ٢٠٠٥، بە نادەستووری دانا.

لە ساڵی ٢٠٢٠، کاتێك بۆشایی لە ژمارەی ئەندامەکانی دادگا دروستبوو، دادگا بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ ئەو ئەندامە یەدەگەی کردە ئەندامێکی ڕەسەن کە لە ساڵی ٢٠١٤، لە دەرەوەی چوارچێوەی یاساییدا، دەستنیشانی کردبوو، مەرسومی سەرۆك کۆماریشی بۆ دەرچوو. سەبارەت بەم هەنگاوە، ئەنجومەنی

ئەو دادوەرەی کە نوێنەرایەتیی هەرێمی کردووە لەسەر پشکی پارتی لە دادگای فیدراڵی، دەستی لەکار کێشاوەتەوە، بەڵام نوێنەرەکەی دیکەی هەرێم کە لەسەر پشکی یەکێتییە دەستی لەکار نەکێشاوەتەوە

هەرێمی کوردستان بۆ خاوەنی دەستووری خۆی نییە، لە کاتێکدا ماددەی ١٢٠ی دەستوور دەڵێت: «دەبێت هەرێمەکان خاوەنی دەستووری خۆیان بن». ئایا کێ ڕێگرە ئێمە دەستووری خۆمانمان هەبێت؟

دادگای فیدراڵی لە ساڵی ٢٠١٧ ئەو بڕیارە توندەی وەرگرت بەرانبەر بە ناکامەکانی ئەنجامدانی ڕیفراندۆم و هەڵوەشاندنەوەی، کەچی وەک ئەمجارە هەڵوێستمان توند نەبوو

ئێستا پرۆژەیەکی حکومەتی هەرێمی کوردستان لەبەر دەستە بۆ یاسایەکی تازە بۆ دادگای فیدراڵی و وەک باس کرا، داواکراوە کە مافی ڤیتۆ بە نوێنەری هەرێمی کوردستان لە ناو داگاکە بدرێت

زۆر پێویست بوو زوو، پێش ئەم بڕیارانەی دادگای فیدراڵی دژی هەرێمی کوردستان، کورد هەڵوێستێکی یەکلاکەرەوەی هەبوایە، وەک ئێستا کە ئەو هەڵوێستەی وەرگرتووە.

دادگای فیدراڵی هەر لە خۆیەوە نایەت پرسێک بجووڵێنێت، یان بڕیارێک دەربکات، بەڵکو دەبێت بجووڵێنرێت. ئەوەی دادگای فیدراڵی جووڵاندووە بڕیار دژی یاسای هەڵبژاردنی هەرێمی کوردستان دەربکات، خۆمانین

باڵای دادوەریی عێراق ڕوونکردنەوەیەکی بڵاوکردەوە و ڕایگەیاند کە دادگای باڵای فیدراڵی دەسەڵاتی ئەوەی نییە ئەندامی خۆی دابنێت، بەڵکو پێویستە دەسەڵاتی یاسادانان ئەو بۆشاییە پڕبکاتەوە کە بە هۆی ڕەتکردنەوەی ماددەی (٣) لە یاسای ژمارە (٣٠)ی ساڵی ٢٠٠٥ دروستبووە، بۆیە بە دانانی ئەم ئەندامە بڕیارەکانی ئەم دادگایە هیچ هێزێکی یاساییان نییە و کاریان پێ ناکرێت. بەم هۆیەوە مەرسومی کۆماری دانانی ئەندامە یەدەگەکەی دادگای باڵای فیدراڵی هەڵوەشێنرایەوە و دادگاکە پەککخرا.

لە میانی هەموارکردنەوەی فەرمانی ژمارەی (٣٠)ی ساڵی ٢٠٠٥ ، دوو ئاراستە هەبوو: ئاراستەیەکیان بەو جۆرە بوو کە بەپێی ماددەی ٩٢ی دەستوور یاسایەکی تازە بۆ دادگای فیدراڵی لەلایەن پەرلەمانی عێراقەوە دابنرێت؛ ئاراستەی دووەم ئەوەبوو کە فەرمانی ژمارە (٣٠)ی ساڵی ٢٠٠٥. هەموار بکرێتەوە. بەهۆی هاتنە پێشەوەی پرسی هەڵبژاردنی پێشوەختە لە عێراق، پێشنیاری ئاراستەی دووەم پەسەند کرا و یاساکە بەپێی یاسای ژمارە (٢٥)ی ساڵی ٢٠٢١، هەمواری یەکەمی (فەرمانی ژمارە (٣٠)ی ساڵی ٢٠٠٥) یاسای دادگای باڵای فیدراڵی، هەموارکرا. بێ پیادەکردنی ڕەزامەندیی زۆرینەی دوو لەسەر سێی ئەندامانی ئەنجومەنی نوێنەران لەم پرسی هەموارکردنەوەیەدا، کە لە ماددەی (٩) ی دەستووری ساڵی ٢٠٠٥ دا هاتووە. لە ڕاستیدا شێواز و ناوەڕۆکی ئەم هەموارە پێچەوانەی چەندین بڕیاری پێشووی دادگای باڵای فیدراڵی بوو. ئەم هەموارکردنەوەیە کاریگەریی بەشداریی کوردی لاوازتر کرد. بەڵام کورد دووبارە بەشداری لە پێکهێنانەوەیدا کرد.

بەپێی فەرمانی ژمارە (٣٠)ی ساڵی ٢٠٠٥، هەموارکراو، ئەم دادگایە تاکە لایەنە بۆ بڕیاردان لەسەر دەستووریی بوون و نادەستووریبوونی یاسا و پەیڕەوە بەرکارەکان و تەفسیرکردنی دەستوور و یەکلاکردنەوەی ناکۆکییەکانی نێوان حکومەتی فیدراڵ و حکومەتی هەرێمەکان و پارێزگا ڕێکنەخراوەکان لە هەرێمێک و پەسندکردنی ئەنجامی کۆتایی هەڵبژاردنەکانی ئەنجومەنی نوێنەران و چەندین تایبەتکاریی دیکەو، بڕیارەکانیشی کۆتایی و پابەندکارن و تانەیان لێنادرێت. کاتێک تانە لەم هەموارکردنەوەیە درا بەوەی کە پێچەوانەی ماددە (٩٢)ی دەستووری ساڵی (٢٠٠٥)ـە، دادگای باڵای فیدراڵی تانەکەی ڕەتکردەوە و ئاماژەی بەوەدا کە پاڵپشت بە ماددەی ١٣٠ی دەستور فەرمانی ژمارە (٣٠)ی ساڵی ٢٠٠٥ بەرکارە و هەموارکردنەوەش پێچەوانەی دەستوور نییە.

لە هەڵوێستی هەرێم و لایەنە سیاسییەکانی کوردستان لەسەر ئەم چەند بڕیارەی دوایی دادگای باڵای فیدراڵی دەبینین جۆرێك لە پەرتەوازەیی هەیە و یەك هەڵوێستی

نییە. زیاتر یەك لایەنی كوردستانی دەڵێت دادگاكە و. بڕیارەكانی نادەستووریین. بەڵام زۆربەی لایەنە كوردستانیەكان و دامەزراوەكانی دیكەی دەوڵەتی عێراقیش هەڵوێستیكی جیاوازیان هەیە و دەڵێن» بڕیارەكانی دادگای فیدراڵی یەكلاكەرەوەن و تانەی لێنادرێت». كەواتە كاتێك دەوترێت دادگای باڵای فیدراڵی نادەستوورییە. ئایا بژاردەكان چین؟ دەتوانرێت چی لە ڕەوتی كاركردن و بڕیاردانی ئەو دادگایە بگۆڕدرێت؟ ئێستا پڕۆژەیەك لەبەر دەستە بۆ دانانی یاسایەكی تازە بۆ دادگای باڵای فیدراڵی. وەك ئەوەی بەڕێزان لەم گفتوگۆیەدا باسیان كرد، لەو پڕۆژەیەدا كە هەرێمی كوردستان تێبینیی خۆی لەسەر داوە، داواكراوە مافی ڤیتۆ بە نوێنەری هەرێم لە وەرگرتنی بڕیار لە ناو دادگاكە بدرێت. بەڵام ئایا لایەنە عێراقییەكانی دیكە ئەو مافە بەهەرێمی كوردستان دەدەن؟ بە بۆچوونی ئێمە ئەگەر یاسایەكی نوێش بۆ دادگاكە دابنرێت بەپێی مادده (٩٢) لە دەستووری ساڵی ٢٠٠٥ و ژمارە و تایبەتمەندێتیی ئەندامانی دادگاكەش بگۆڕدرێت، كە دادوەران و پسپۆڕانی یاسا و شارەزایانی فیقهی ئیسلامیشی تیدا بێت، ئێمە وەك هەرێمی كوردستان كەمینە دەبین و. لایەنە عێراقییەكان زۆرینە دەبن، ئەمەش كێشەكانی ئێمە چارەسەر ناكات و. هیچ دوور نییە كێشەكان قوڵتر ببنەوە. بۆیە بۆ وەڵامدانەوەی ئەم ئاڵەنگارییانەی ئێستا، پێویستمان بەوە هەیە هەرێمی كوردستان هەڵوێستێكی یەكگرتووی هەبێت بەرامبەر بە پرۆسەی سیاسیی عێراق و. یەكلاكردنەوەی پرسە هەڵپەسێردراوەكانی پەیوەست بە بەرژەوەندییە باڵاكانی هەرێمی كوردستان.